

Щербініна І. Ю.,
аспірантка кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ГЕНЕЗИС ВЧЕННЯ ПРО СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

THE EVOLUTION OF STUDIES ON SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES IN THE NATIONAL DOCTRINE OF CRIMINAL

Стаття присвячена дослідженню генезису вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права. Розглянуті наукові погляди вчених-криміналістів щодо розуміння сутності суспільно небезпечних наслідків злочину на певних етапах розвитку кримінального права. З'ясовано, що наукових доктрин щодо поняття суспільно небезпечних наслідків злочину до початку XIX століття не існувало.

Доктринальні концепції щодо злочинних наслідків з'явилися лише з появою теоретичного визначення поняття злочину та виокремлення його ознак, зокрема такої матеріальної ознаки, як суспільна небезпечність. На підставі дослідження становлення та розвитку вчення про суспільно небезпечні наслідки злочину у вітчизняній доктрині кримінального права було виділено чотири основні етапи у формуванні наукової думки: перший, так званий «дореволюційний етап розвитку» вчення про наслідки злочину, який був започаткований виданням першого підручника з кримінального права І.О. Горегляда; другий етап розвитку вчення про суспільно небезпечні наслідки, який бере свій початок після Жовтневої Революції 1917 року, в період, коли в науці і в законодавстві було закріплено матеріальне поняття злочину, яке мало визначальний вплив на формування поглядів науковців щодо розуміння наслідків злочину; третій етап у розвитку вітчизняної наукової думки щодо сутності суспільно небезпечних наслідків, що ознаменувався появою досліджень вченого-криміналіста А.Н. Трайніна, наукові праці якого стали відправним моментом, з якого в науці вітчизняного кримінального права почався бурхливий розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки злочину; четвертий – сучасний етап української кримінально-правової доктрини щодо проблеми розуміння суспільно небезпечних наслідків злочину, який характеризується відсутністю узгодженої позиції та інноваційних напрацювань з цього питання. Результати, отримані внаслідок дослідження генезису вчення про суспільно небезпечні наслідки злочину, дозволяють краще зрозуміти сутність суспільно небезпечних наслідків, оцінити їх значення та передбачити подальший розвиток наукової думки щодо цієї проблеми.

Ключові слова: генезис, доктрина, злочин, склад злочину, суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, шкода.

This article is dedicated to the evolution of studies on socially dangerous consequences in the national doctrine of criminal law. Scientific views amongst forensic scholars on how to understand the nature of socially dangerous acts of crime on certain stages of the development of criminal law are subject of the present research. It is universally acknowledged that there were no scientific doctrines on the concept of socially dangerous consequences of crime until the XIX century.

The dogmatic concepts about criminal consequences emerged only with the introduction of the definition of crime and distinguishment of its features, in particular the material one called “social danger”. Based on the inquiry into the establishment and development of studies on socially dangerous consequences of crime in the national doctrine of criminal law, four main stages in the development of scientific thought are distinguished: the first – so-termed “pre-revolutionary stage” of studies on consequences of crime – was introduced with the publication of the first textbook on criminal law by O.I. Horegliad; the second stage of the development originates from the end of the October Revolution of 1917, from the period when the material concept of crime took place in legislation and had a determinative influence on the development of scholarly judgements about understanding of the consequences of crime; the third stage in the development of national idea as to the nature of socially dangerous consequences was marked by the forensic scholar A.N. Trainin, whose prominent works revived the development of studies on socially dangerous consequences of crime; the fourth stage is the modern Ukrainian criminal doctrine on how to perceive socially dangerous consequences of crime.

This stage is characterized by lack of consistent approach and innovative work. The results of the research provide for better understanding of the nature of socially dangerous consequences, estimate their significance and foresee further development of the scientific thought on this issue.

Key words: evolution, doctrine, crime, corpus delicti, socially dangerous act, socially dangerous consequences, damage.

Постановка проблеми. Протягом усієї історії розвитку науки кримінального права необхідність вивчення злочинної діяльності та її наслідків була безумовно очевидною, адже злочинне діяння, як зазначає Н.Ф. Кузнецова, окрім ознак, що притаманні йому у філософському та психологічному розумінні, має ще й специфічні риси, розкриття яких завжди було одним із завдань криміналістів усіх часів. Анти-соціальна сутність злочину проявляється в тому, що він тягне за собою спричинення істотної шкоди правоохоронюваним відносинам, тобто злочину притаманне не лише вчинення дії чи бездіяльності, він

завжди передбачає ті чи інші суспільно небезпечні наслідки. Саме шкода, заподіяна злочином, здебільшого призводить до необхідності у забороні відповідного діяння і встановлення за його вчинення кримінальної відповідальності і покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання, пов'язані з розумінням сутності суспільно небезпечних наслідків злочину, завжди викликали неабиякий інтерес. Дослідженням проблеми розуміння суспільно небезпечних наслідків займалися такі відомі вчені-криміналісти, як Н.Ф. Кузнецова, О.С. Міхлін, Я.М. Брайнін,

М.Д. Дурманов, Н.С. Таганцев, А.Н. Трайнін, В.М. Кудрявцев, В.В. Мальцев, Б.С. Нікіфоров, А.А. Піонтковський, Т.В. Церетелі, О.М. Миколенко, П.С. Берзін та інші.

Метою статті є дослідження генезису вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права та виокремлення основних етапів формування наукової думки щодо сутності суспільно небезпечних наслідків злочину.

Виклад основного матеріалу. Наукових доктрин щодо поняття суспільно небезпечних наслідків злочину та їх значення у вітчизняній науці кримінального права до початку XIX століття не існувало. Науковцями-криміналістами здебільшого досліджувалися питання покарання. Доктринальні концепції щодо злочинних наслідків з'явилися лише з появою теоретичного визначення поняття злочину та виокремлення його ознак, зокрема такої матеріальної ознаки, як суспільна небезпечність.

Перші напрацювання з цього питання починають з'являтися вже у XVIII столітті.

Проте, як зазначає відомий вчений початку XX ст. Г.С. Фельдштейн, «не скоро ще русским криминалистами суждено было выйти на широкую дорогу обработки положительного права. Восемнадцатый век в истории русской уголовной юриспруденции являлся эпохой, когда делались попытки перенесения теоретических приемов, выработывавшихся при чуждых условиях, не только в области юридической школы, но и законодательного творчества» [1, с. 98]. Найвідоміша пам'ятка цієї епохи – Наказ Катерини II.

Значний вплив Наказу на розвиток російської кримінально-правової думки викликає необхідність уважного його вивчення в сенсі з'ясування кримінально-правових ідей, в ньому висловлених, і у вивченні тих впливів, під якими вони склалися [1, с. 99].

Незважаючи на те, що Наказ так і не набрав чинності, він мав величезне значення для розвитку ідей таких видатних теоретиків-криміналістів початку XIX ст., як О.І. Горегляд, Г.І. Солнцев та інші, передусім тому, що у ньому надавалося матеріальне визначення злочину. Головною рисою злочинного вважалася шкідливість «або кожному особливо, або всьому суспільству». Саме за цією ознакою – шкідливістю, тобто здатністю завдавати шкоду, що, як відомо, є одним із проявів злочинних наслідків, злочини розподілялися на два види: «велике порушення законів», та «просте порушення встановленого благочиння».

Починаючи з XIX століття спостерігається початок істотних змін в науці кримінального права. Вважаємо, що саме цей період є початком відліку розвитку вчення про наслідки злочину. Зокрема, у 1815 році з'явилася робота О.І. Горегляда «Опыт начертания российского уголовного права», яка вважається першим підручником з кримінального права та яка ознаменувала початок наукової розробки вчення про злочин.

Незважаючи на те, що ця робота з питань поняття злочину, його ознак, поділу на види майже повністю рецепіювала ідеї Наказу Катерини II, цікавим є те,

що вперше в науці кримінального права поняття «наслідки злочину» вживається саме тут. У підрозділі V, в § 19-21 під назвою «Последствия преступления» йдеться про заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили злочини. Наприклад: «Собранию Дворянства дозволяється виключити із соборання Дворянина, котрий опорочен судом, или котрого явний и бесчестный порок всем известен, хотя бы и судим еще не был, пока оправдается» [2, с. 8]. Отже, розуміння поняття наслідку злочину у ті часи кардинально відрізняється від його розуміння в сучасній науці кримінального права. Під наслідком злочину напочатку XIX століття розумілася не шкода, завдана об'єкту злочину, а певний негативний результат для суб'єкта злочину, тобто покарання.

У працях Г.І. Солнцева («Российское уголовное право») під злочином розумілося «внешнее, свободное, положительными законами воспрещаемое деяние, безопасность и благосостояние государства или частных его граждан, посредственно или непосредственно, нарушающее и правомерное наказание за собой для преступника влекущее» [1, с. 396].

Наслідкам злочину автор приділив окремий параграф з назвою «О последствиях преступления». У ньому він ототожнює наслідки злочину з кримінальною відповідальністю: «следствием преступления есть уголовная ответственность, которая должна состоять «в законном воздаянии болезненности преступнику за зло, им причиненное» в тех, однак, видах, «дабы оно его самого болезненно поражаало трудом, болью и сожалением о учиненном им проступке, а других граждан посредством страха и поношения, за учиненное преступление угрожающего, укрощало и воздержало от впадения в подобные преступные деяния» [3, с. 97].

У роботах інших авторів того періоду зустрічаються й протележні думки щодо сутності наслідків злочину. Наприклад, К. Паулович ототожнює наслідки злочину із шкодою, що цим злочином була завдана. Важливість визначення такої шкоди знаходить свій вияв під час призначення та застосування покарання. Автор вказує: «нужно следить за тем, чтобы качество наказания определялось не степенью чувствительности правонарушителя, но соразмерялось с тяжестью вреда и правилами субъективного вменения» [1, с. 479].

Подібної думки дотримується й П. Лодій, зазначаючи, що оскільки злочин вважається діянням небезпечним для суспільства, остільки розмір його шкоди і безпеки не може, в свою чергу, не впливати на розмір покарання.

Л. Цветаєв у «Теории начертания законов» в основу поняття злочину поклав єдину матеріальну ознаку «суспільну небезпечку»; стверджуючи, що злочин в загальному сенсі є порушення прав суспільства і громадян і обов'язків щодо них. Науковець передусім акцентував увагу не на значенні наслідків злочину, а на необхідності їх усунення. Він висловлювався за більш повне відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, щоб при нестачі задоволення з боку злочинця, останньому задовольнити з казни [1, с. 515].

Професор Харківського університету О.І. Палюмбецький, розглядаючи наслідки, пов'язував із ними момент закінчення злочину. На підтвердження цього автор надавав визначення замаху на злочин, який вбачав в тих випадках, «когда воля хотела большего, чем сколько случилось», при цьому закінченим вважав замах тоді, «как скоро действующим предпринято было все, что казалось ему необходимым для совершения преступления, но не наступило последствие, которое составляет его окончание». Для наявності злочину цей вчений вважав необхідним з об'єктивної сторони існування причинного зв'язку між діянням і шкодою, що становить злочин. Отже можна зробити висновок, що О.І. Палюмбецький визнавав шкоду, заподіяну злочином, ознакою об'єктивної сторони складу злочину [1, с. 568-573].

Одним із перших у вітчизняній науці кримінального права про значення наслідків у складі злочину висловився М.Д. Сергеевський у праці «Русское уголовное право: пособие к лекциям», де зазначав, що «всякое преступное деяние, будучи, по юридической своей природе, нарушением норм положительного права, определяющий юридический строй общезжития, по содержанию своему, должно неизбежно заключать в себе момент материального или идеального вреда отдельным лицам или всему обществу» [4, с. 230]. У праці 1880 року «О значении причинной связи в уголовном праве» він розглядав злочини, склад яких утворюється тільки діями особи та злочини, що вимагають для повноти складу окремого від дій явища, такого як наслідки. Тобто, фактично автор здійснив спробу розподілити злочини на, так звані, злочини з формальним та матеріальним складом.

Заслуговує на увагу позиція М.С. Таганцева щодо місця наслідків у складі злочину. Цей вчений не поділяв точку зору німецьких криміналістів щодо внесення наслідків злочину у саме поняття діяння як його необхідну умову, зазначаючи: «если, конечно, понимать под последствиями преступной деятельности само посягательство на правовую норму, то такое идеальное последствие присуще всякому преступному посягательству, но тогда этот признак теряет практическое значение».

На його думку злочинне діяння, як технічне поняття, обіймає як ті посягання, в яких для повноти складу припускають і дію і результат, так і ті, в яких наслідок не має значення [5, т. 1, с. 310]. Тобто М.С. Таганцев розділяв дію і результат, під яким розумів зміни, що зазнає об'єкт, закладаючи своєю ідеєю підгрунтя для подальшого розгляду наслідків злочину як окремої ознаки його складу. Крім цього цей науковець виокремлював два види наслідків злочину: дійсну шкоду правоохоронювальним інтересам та небезпеку настання такої шкоди, яка «сама по собі є самостійним, заборненим законом наслідком, не залежним від шкідливості діяння, на яке спрямовується злочинна воля, становлячи особливий об'єктивний різновид злочинних діянь – діяння небезпечні» [5, т. 1, с. 311].

Розглянувши наукові погляди вчених-криміналістів щодо розуміння наслідків злочину у дореволю-

ційний період, можна зробити наступний висновок. Якщо у більш ранніх працях вчених-криміналістів (И.О. Горегляда, Г.И. Солнцева) злочинні наслідки ототожнювалися з кримінальною відповідальністю або покаранням, то у більш пізніх публікаціях дореволюційних криміналістів, наприклад, М.С. Таганцева, було закладене підгрунтя для подальшого розгляду радянськими вченими діяння та наслідків, як окремих ознак складу злочину.

З прийняттям у 1919 році Керівних начал з кримінального права РРФСР у постреволюційний період у радянській науці кримінальному праві переважало матеріальне поняття злочину, в якому основний акцент робився на суспільну небезпечність як ознаку злочину, що мало великий вплив на формування поглядів науковців щодо розуміння наслідків злочину.

Так, А.А. Пионтковский у підручнику з кримінального права РРФСР 1924 року досліджував «злочинний результат», під яким фактично розумів наслідки злочину. «Злочинним результатом» він вважав «происшедшие изменения во внешнем мире благодаря преступному действию или бездействию. Преступным результатом уголовный закон может считать или само преступное действие, или бездействие, или происшедшие вследствие их еще иные изменения во внешнем мире» [6, т. 2, с. 148].

Такої ж думки щодо розуміння наслідків притримувався український вчений Е.Я. Неміровський. «Во многих случаях для нарушения запрета достаточно одного действия без какого-бы то ни было чувственно воспринимаемого последствия—результата в тесном смысле, например: при словесной обиде, кощунстве, непотребстве; во многих других необходимо наступление определенного последствия: действие должно произвести известное изменение вовне, например: вызвать смерть при убийстве, пожар при поджоге. При деликтах этой второй категории, или материальных, между действием и результатом должно существовать отношение причины и следствия, причинная связь. Только при наличности ее результат может быть отнесен к действию данного лица...» [7, с. 86].

Професор М.Д. Дурманов у монографії «Поняття злочину» у параграфі «Форми преступного поведения – действия и бездействие. Вопрос о результате» торкався проблеми злочинних наслідків, називаючи їх суспільно небезпечним результатом злочину. Аналіз позиції М.Д. Дурманова з цього питання свідчить, що вона є доволі складною і суперечливою. На його думку «всякого рода воздействие на объект, хотя бы оно и производило некоторые несущественные изменения в объекте, должно быть отнесено к действию» [8, с. 57]. При цьому, під результатом слід розуміти ті якісні зміни, яких зазнав об'єкт посягання дією чи бездіяльністю суб'єкта [8, с. 54]. Отже, можна прийти до висновку, що навіть деякі зміни в об'єкті належать не до результату, а складають дію.

Проте, на думку М.Д. Дурманова, результат утворюють не всі зміни, а лише якісні зміни в об'єкті. Але не в усіх злочинах відбуваються якісні зміни

і таким чином виявляється, що існують злочини, що не мають наслідку, з чим погодитися не можна.

Вчений наголошує, що у низці випадків законодавець вважає злочин закінченим і тоді, коли відповідних змін в об'єкті ще не відбулося. Саме за цією ознакою, на його думку, слід розрізняти матеріальні і формальні склади злочинів. Щодо можливості настання злочинних наслідків, М.Д. Дурманов визнає їх лише властивістю самого злочинного діяння.

У перші чотири десятиліття після Жовтневої революції 1917 року внаслідок законодавчого закріплення матеріального поняття злочину дослідження вчених-криміналістів переважно стосувалися сутності поняття злочину та його ознак. Більшість науковців розглядали суспільно небезпечні наслідки виключно як елемент суспільно небезпечного діяння, його невід'ємну частину.

Вагомий внесок у дослідження проблем суспільно небезпечних наслідків злочину вніс А.Н. Трайнін. Саме його праці можна вважати відправним моментом, з якого в науці вітчизняного кримінального права почався розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки злочину.

А.Н. Трайнін виоремив в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину суспільно небезпечні наслідки, які визначив як збитки, спричинені об'єкту посягання, незалежно від форми та об'єгу цих збитків. На думку А.Н. Трайніна, об'єкт злочину і його наслідок невід'ємні один від одного; як немає злочину без об'єкта як елемента складу, так немає і злочину без наслідку, як ознаки складу [7, с. 139].

Пізніше на монографічному рівні суспільно небезпечні наслідки злочину були розглянуті Н.Ф. Кузнецовою. Її робота 1958 року «Значение преступных последствий для уголовной ответственности» справила великий вплив на розвиток вчення про злочинні наслідки та кримінальне право в цілому.

На думку Н.Ф. Кузнецової, будь-який злочин, що вчиняється в суспільстві, завдає шкоди суспільним відносинам. Отже суспільно небезпечний наслідок є обов'язковою ознакою кожного складу злочину. При цьому авторка зазначає, що суспільно небезпечне діяння зазвичай спричиняє безліч шкідливих наслідків, але серед них тільки один, якщо немає повторності або сукупності злочинів, є елементом складу. Це такий наслідок, який полягає у шкідливих змінах не в будь-якому об'єкті, що охороняється кримінальним законодавством, а в змінах саме в об'єкті посягання. «Все остальные вредные последствия не являются элементом данного состава: они либо причинены еще на предыдущих стадиях приготовления или исполнения, либо следуют после окончания преступления» [10, с. 19].

Підтримуючи позицію А.Н. Трайніна, що «преступное последствие является связующим звеном между объектом и преступным действием» вчена зазначає: «во всех случаях преступное последствие – это результат, порожденный общественно опасным, преступным действием субъекта. При этом последствие не является элементом самого действия». Так як в основі всякої злочинної дії

(бездіяльності) лежить підконтрольний свідомості, мотивований, фізичний рух тіла або утримання від нього, особа може в будь-який момент припинити або змінити свою поведінку. Наслідок ж відноситься до сфери зовнішнього світу [10, с. 14-15].

Подальший розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки злочину пов'язується із працями В.М. Кудрявцева [11]. Цей вчений досліджував природу злочинних наслідків, під якими розумів порушення, розрив відповідних суспільних відносин, створення перешкод в їхньому вільному розвитку або зміна їх напрямку, що суперечить його соціальному призначенню. В.М. Кудрявцев критикував позиції Н.Ф. Кузнецової у зв'язку з деяким «переоціненням» значення злочинних наслідків, хоча й визначав їх як обов'язкову ознаку складу злочину. Вчений вперше проаналізував структуру злочинних наслідків, виділивши два її основних елемента: 1) порушення тої фактичної суспільної відносини, заради охорони якої встановлена дана кримінально-правова норма або матеріальна чи моральна шкода цієї відносини; 2) порушення відповідних правових відносин, які встановлені для охорони даного блага. У злочинах, які вчиняються шляхом впливу на матеріальні предмети (форми, умови або передумови існування суспільних відносин), злочинний наслідок може включати і третій — матеріальний елемент. Так, при злочинному пошкодженні чи знищенні майна піддається шкідливим змінам предмет злочину матеріально-речі [11, с. 149-150].

На думку автора, для визначення змісту злочинних наслідків необхідно чітко розрізняти об'єкт і предмет посягання. Цей висновок В.М. Кудрявцева був абсолютно правильним, адже у подальшому дослідження саме об'єкта злочину вплинуло на сучасне розуміння суспільно небезпечних наслідків злочину. Як слушно зазначав В.Я. Тацій, будучи системоутворюючим елементом складу злочину, об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину та встановити його суспільно небезпечні наслідки [12, с. 126].

Можна констатувати, що спільною рисою наукових досліджень авторів, які займалися розробкою проблем об'єкта злочину (під яким розумілися суспільні відносини) в контексті суспільно небезпечних наслідків, було чітке дотримання запропонованої ще А.Н. Трайніним концепції «... объект и последствие друг от друга не отрывны» [9, с. 140].

Так, Б.С. Нікіфоров у праці «Объект преступления по советскому уголовному праву» вказує на важливість вивчення діалектичного характеру наслідків для правильної кваліфікації дій, що ставляться у провину і зазначає «если последствие представляет собой соединительное звено между действием и объектом, то это значит, что для того, чтобы определить юридическое значение последствия, дать ему уголовно-правовую квалификацию, его необходимо рассмотреть не только в связи с причинившим действием (ответить на вопрос: последствие чего), но и в связи с объектом (ответить на вопрос: ущерб или опасность ущерба чему, какому общественному отношению)» [13, с. 142].

На цьому наголошує й В.К. Глістін, говорячи, що злочинний наслідок не може стояти окремо від суспільних відносин. Крім того, досліджуючи механізм утворення змін в об'єкті, автор доходить висновку, що злочинний результат виявляється в двох якість: у розриві одних відносин і створенні інших, неприпустимих із позиції суспільства: «Двойственный характер носит преступный результат: разрыв (деформация) одного отношения и создание другого социально вредного отношения. Этим исчерпываются все возможные вредные изменения в объекте для большинства преступных посягательств. Они характерны как для материальных, так и для формальных преступлений» [14, с. 86].

Цікавою в контексті досліджуваної проблеми розуміння суспільно небезпечних наслідків є точка зору Я.М. Брайніна, який розрізняв поняття «наслідки злочину» і «результат злочину» за обсягом їх юридичної значущості, вказуючи, що до наслідків відносяться будь-які зміни, які спричиняє злочинне діяння в зовнішньому світі.

Злочинний результат – це ті наслідки, які мають значення для наявності складу злочину, тобто прямо і безпосередньо впливають з даного злочину, без них злочин не може вважатися закінченим, і сам результат, так би мовити, визначає склад цього злочину. Таким чином, Я.М. Брайнін вважав, що наслідки злочину – це більш широка категорія, яка хоча і охоплює результат, але ним не обмежується. У свою чергу, результат злочину являє собою юридично значущу ознаку складу злочину [15, с. 195-196].

Т.В. Церетелі, досліджуючи причинний зв'язок, також торкається проблеми суспільно небезпечних наслідків злочину. «Не можна ставити питання про суспільну небезпеку діяння і особи, якщо дія особи не сприяла настанню наслідків», – пише авторка. Вона розрізняє наслідки злочину в широкому та вузькому розумінні. «Нанесення шкоди соціалістичним суспільним відносинам є наслідком в широкому сенсі слова ... Наслідком злочину у вузькому сенсі слова є викликана дією або бездіяльністю особи певна зміна в зовнішньому світі, особливо передбачена конкретним складом злочину» [16, с. 22].

У 1969 році з'являється монографічне дослідження О.С. Міхліна [17], безпосередньо присвячене наслідкам злочину. У цій роботі О.С. Міхлін розглядає поняття і види злочинних наслідків. Автор зазначає, що наслідки злочину можуть виражатися різними способами, мати неоднакову зовнішню, матеріальну сутність, являти собою шкоду, що завдається різним елементам об'єкта злочину. Втім будь-який наслідок являє собою порушення об'єкта злочину, а тому під суспільно небезпечним наслідком автор розуміє шкоду, заподіяну злочинною діяльністю людини суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом.

Щодо місця наслідків злочину у складі злочину О.С. Міхлін вказує, що наслідок є ознакою складу злочину, а значення наслідків визначається конструкцією складу злочину. Він заперечує поділ злочинів на «формальні» та «матеріальні», на відміну

від формальних та матеріальних складів злочину, які, на думку вченого, реально існують в об'єктивній дійсності. Для кожного складу злочину характерним є конкретний, специфічний саме для цього злочину наслідок. Він не винесений законодавцем у Загальну частину, тому законодавець кожного разу, коли вважає за необхідне ввести наслідок у склад злочину, вказує на це в диспозиції норми.

Оригінальний погляд на поняття і структуру суспільно небезпечних наслідків пропонує В.В. Мальцев. У монографії «Проблема кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних наслідків» він зазначає, що суспільно небезпечними наслідками є «общественно опасный ущерб, отражающий свойства преступного деяния и объекта посягательства, наносимый виновным поведением, от причинения которого соответствующее общественное отношение охраняется средствами уголовного права» [18, с. 27].

Розкриваючи питання структури суспільно небезпечних наслідків, В.В. Мальцев не погоджується із точкою зору В.М. Кудрявцева щодо віднесення до елементів структури наслідків злочину матеріального елемента суспільних відносин, стверджуючи, що вплив на структуру злочинного наслідку мають не всі суспільні відносини і не вся їх структура, а якийсь один із їх елементів, що має свою внутрішню організацію. Однак ним може бути лише елемент, що відображає зміст і сутність суспільних відносин, а саме: соціальна можливість. Отже, порушена соціальна можливість є першим елементом структури злочинного наслідку. Другий елемент – порушена правова оболонка цієї соціальної можливості [18, с. 30].

На сучасному етапі вітчизняної кримінально-правової доктрини проблемі розуміння суспільно небезпечних наслідків злочину також приділяється певна увага, утім узгодженої позиції або будь-яких інноваційних напрацювань з цього питання поки що немає. Серед українських науковців наразі можна виділити лише роботи О.М. Миколенко та П.С. Берзіна, які розглядають суспільно небезпечні наслідки як багатаспектне поняття.

Наприклад, О.М. Миколенко, досліджуючи теоретичні основи шкоди, заподіяної злочином, розглядає суспільно небезпечні наслідки у двох аспектах: як фактичну шкоду і як наслідки, що мають винятково соціально-правовий характер і не заподіяють фактичної шкоди об'єкту злочину. В цьому, на думку авторки, й полягає відмінність між «суспільно небезпечним наслідком злочину» та «суспільно небезпечним наслідком як ознакою об'єктивної сторони складу злочину» [19, с. 106-109].

На думку П.С. Берзіна, термін «наслідки» доцільно вживати у кількох різних значеннях. По-перше, як найбільш загальний за своїм змістом, що визначає результат суспільно небезпечної поведінки (діяння); зміст такої поведінки визначає результат поєднання системи всіх виділених різновидів суспільно небезпечного діяння з іншими фактичними обставинами (юридичними фактами). По-друге, як такий, що визначає результат певного типу суспільно небезпечної поведінки (діяння), який визначений законом як

злочин певного виду; тобто визначає результат поєднання такого типу суспільно небезпечної поведінки, який визначений законом як злочин певного виду з іншими фактичними обставинами (юридичними фактами). По-третє, як такий, що визначає законодавчу модель результату злочину певного виду (як елемент об'єктивної сторони юридичного складу злочину). Нарешті, як такий, що визначає систему конкретних заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються за відповідний тип суспільно небезпечної поведінки.

При цьому поєднання діяння особи з іншими фактичними обставинами, як злочинний наслідок, П.С. Берзін визначає через «ураження» конкретних компонентів (елементів) об'єкта злочину, що характеризується утворенням в ньому конкретних змін (негативних змін) і взаємодією з відповідними заходами кримінально-правового впливу [20, с. 155-157].

Висновки. Таким чином дослідження генезису вчення про суспільно небезпечні наслідки у вітчизняній доктрині кримінального права дає підстави виділити щонайменше чотири етапи у формуванні наукової думки:

1. Так званий «дореволюційний етап розвитку» вчення про наслідки злочину, який був започаткований виданням першого підручника з кримінального права І.О. Горегляда. Особливість цього періоду полягає в тому, що спершу у працях вчених-криміналістів злочинні наслідки ототожнювалися з кримінальною відповідальністю або покаранням, але згодом, у більш пізніх публікаціях дореволюційних криміналістів (М.Д. Сергієвського, М.С. Таганцева) наслідки злочину стали розуміти як шкоду, завдану злочином. Ці дослідження створили підґрунтя для подальшого дослідження суспільно небезпечного діяння та його наслідків, як окремих ознак складу злочину.

2. Другий етап розвитку вчення про суспільно небезпечні наслідки розпочинається після Жовтневої Революції 1917 року. В цей період в науці і в законодавстві було закріплене матеріальне поняття злочину, яке мало визначальний вплив на формування

поглядів науковців щодо розуміння наслідків злочину. Більшість вчених у цей період замість поняття «наслідки злочину» вживали категорію «злочинний результат», під яким розуміли зміни у зовнішньому світі, викликані злочинним діянням. При цьому здебільшого науковці визнавали злочинний результат лише властивістю самого злочинного діяння.

3. Третій етап у розвитку вітчизняної наукової думки щодо сутності суспільно небезпечних наслідків ознаменувався появою досліджень вченого-криміналіста А.Н. Трайніна, наукові праці якого стали відправним моментом, з якого в науці вітчизняного кримінального права почався бурхливий розвиток вчення про суспільно небезпечні наслідки злочину. В цей період з'являється низка монографій, безпосередньо присвячених досліджуваному питанню.

Усталеною стає точка зору, відповідно до якої, суспільно небезпечні наслідки визнаються обов'язковою ознакою складу злочину та мають тісний, нерозривний зв'язок із його об'єктом. При цьому в літературі пропонувалися різні підходи до розуміння поняття наслідку: його розглядали як збиток, завданий злочинним діянням (А.Н. Трайнін, В.В. Мальцев); як шкоду, завдану внаслідок вчинення злочину (О.С. Міхлін, Т. В. Церетелі, Я.М. Брайнін, В.М. Кудрявцев); як шкідливі зміни в охоронюваних кримінальним законодавством суспільних відносинах, викликані злочинною дією чи бездіяльністю (Н.Ф. Кузнецова).

4. Сучасний етап української кримінально-правової доктрини щодо проблеми розуміння суспільно небезпечних наслідків злочину характеризується певною увагою з боку науковців, проте узгодженої позиції або інноваційних напрацювань з цього питання поки що немає. Окремі автори (О.М. Миколенко, П.С. Берзін) пропонують розглядати суспільно небезпечні наслідки як багатоаспектне поняття, що включає в себе різні за своєю сутністю правові явища від фактичної шкоди об'єкту злочину до наслідків соціально-правового характеру, що не завдають фактичної шкоди об'єкту злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фельдштейн Г.С. Главные течения в истории науки уголовного права в России. Ярославль : Типография Губернского Правления, 1909. 693 с.
2. Горегляд О.И. Опыт начертания российского уголовного права. О преступлениях и наказаниях вообще: соч. Осипа Горегляда. Санкт-Петербург : Типография Иос. Иоаннесова, 1815. 168 с.
3. Солнцев Г.И. Российское уголовное право. / под ред. Г.С. Фельдштейна. Ярославль : Демидовский юридический лицей, 1820. 302 с.
4. Сергиевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая: пособие к лекциям. Санкт-Петербург : Типография М.М. Стасюлевича, 1908. 364 с.
5. Таганцев Н.С. Уголовное право (Общая часть) : лекции. Санкт-Петербург: Гос. Тип., 1902. Т. 1. 823 с.
6. Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР: в 6 т. Москва : Наука, 1924. Т. 2: Часть общая. 1970. 516 с.
7. Немировский Э.Я. Советское уголовное право. Общая часть и Особенная. Одесса. 1925. 292 с.
8. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. Москва : АН СССР, 1948. 315с.
9. А.Н. Трайнин. Общее учение о составе преступления. Москва : Госюриздат, 1957. 363 с.
10. Н.Ф. Кузнецова. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. Москва : Госюриздат, 1948. 218 с.
11. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Москва : Юридическая литература, 1960. 352 с.
12. Тацій В.Я. Об'єкт злочину. Вісник Асоціації кримінального права України, 2013. № 1 (1), С. 126-143.
13. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1960. 232 с.
14. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. Ленинград : ЛГУ, 1979. 128 с.
15. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. Москва : Юридическая литература, 1963. 275 с.

16. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. Тбилиси : Изд-во Тбилисского университета, 1957. 274 с.
17. Михлин А.С. Последствия преступления. Москва : Юридическая литература, 1969. 104 с.
18. Мальцев В.В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1989. 192 с.
19. Миколенко О.М. Кримінально-правова характеристика суспільно небезпечних наслідків. Правова держава, 2000. № 6. С.106-109.
20. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія. Київ : Дакор, 2009. 739 с.